

ПРАВО НА ЖИТТЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

В. С. Сорокіна,

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня 4 курсу спеціальності «Право»,
навчально-науковий інститут права

Науковий керівник – к.ю.н., професор І. В. Міщук

*Національного університету водного господарства та природокористування,
м. Рівне, Україна*

У статті доводиться, що в умовах війни від права на життя забороняється відступати. Визначено, що кожна людина наділяється від природи правом на життя, що робить його основним, а решту прав людини похідними від цього права. Доведено, що важливою є розробка механізмів захисту прав людини для забезпечення поваги до прав людини, справедливості, розвитку демократії та відновлення миру в нашій державі. Ключові слова: війна, життя, право, національні та міжнародно-правові документи, захист, ЄС, Рада Європи.

The article proves that in conditions of war it is prohibited to deviate from the right to life. It is determined that every person is endowed by nature with the right to life, which makes it fundamental, and the rest of human rights are derived from this right. It has been proven that the development of mechanisms for the protection of human rights is important to ensure respect for human rights, justice, the development of democracy and the restoration of peace in our state.

Keywords: war, life, law, national and international legal documents, protection, EU, Council of Europe.

Життя – необхідна умова реалізації прав людини. Доводиться констатувати, що в умовах збройних конфліктів право на життя стає фактично беззахисним, а його порушення відбуваються значно частіше, ніж в умовах мирного життя. Таку тенденцію ми можемо спостерігати під час повномасштабної війни Росії в Україні – збільшилася кількість убивств, викрадень, випадків незаконного позбавлення волі, катувань тощо. Бойові дії призводять до зростання кількості порушень прав людини, що потребує пошуку ефективних механізмів їх захисту та застосування відповідних засобів реагування.

Кожна людина наділяється від природи правом на життя, що робить його основним, а решту прав людини похідними від даного права. Право на життя є основоположним природним правом людини, що гарантується рядом міжнародно-правових на національних документів. Зокрема, право на життя як базове та невідчужуване декларують Загальна декларація прав людини (ст. 3), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 2), а також Конституція України (ст. 27). В нормах даних документів йдеться про обов'язок захисту права на життя і заборону від свавільного його позбавлення [1; 2].

Говорячи про захист прав людини в умовах війни, необхідно відзначити, що окрім універсальних стандартів прав людини, що зафіксовані у міжнародно-правових актах, державі, що виступає учасником збройного конфлікту, необхідно застосовувати норми міжнародного гуманітарного права – зокрема, положення Женевські конвенції 1949 року та два Додаткових протоколи до них, Гаазькі конвенції 1907 р., звичаєві норми та ін. [3; 4].

Норми міжнародного гуманітарного права сприяють гуманізації збройних конфліктів та покликані мінімізувати страждання жертв війни. Це означає, під час воєнних дій на певних територіях нормативно-правова база захисту прав людини є належною і достатньою для того, щоб держава мала юридичну можливість, і кожна людина могла застосувати визначені засоби для захисту прав своїх громадян.

Так, ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) визначено, що право кожного на життя охороняється законом. Умисне позбавлення права на життя допускається виключно на виконання смертного вироку суду, коли особу визнано винною у вчиненні злочину, за вчинення якого передбачено покарання такого виду.

Водночас, Конвенція допускає позбавлення життя, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили для захисту будь-якої особи від незаконного насильства, для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою, при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання. У розумінні Конвенції позбавлення життя за існування однієї з перелічених умов не буде вважатися порушенням ст. 2 [1].

Про особливості застосування норм Конвенції під час війни йдеться у ст. 15, якою визначаються обставини, які дозволяють державам-учасникам даної Конвенції відступати від її зобов'язань [1]. Так, якщо існують воєнні дії або інші загрози життю нації, держава може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом. Однак керуватися ст. 15 для відступу від права на життя не можна.

Специфіка зобов'язань держави стосовно захисту права на життя в умовах воєнного конфлікту в полягає в наступному.

По-перше, в умовах окупації території питання захисту прав і свобод в її межах визначається юрисдикцією. Так, згідно правових висновків Європейського Суду з прав людини, обов'язок забезпечити на окупованій території права та свободи, викладені в Конвенції, впливає з факту такого контролю, незалежно від того, чи здійснюється він безпосередньо, через власні збройні сили або через підпорядковану місцеву адміністрацію». Якщо держава здійснює дієвий контроль над певною територією, що навіть виходить за межі її кордонів, до її органів влади, дії яких в умовах агресії спричиняють порушення прав людини, можуть застосовуватися заходи відповідальності.

Втім, щодо притягнення до відповідальності Росії та представників її окупаційної адміністрації на українській території, існують певні обмеження. З 16.03.2022 року Росія припинила членство в Раді Європи і перестала бути учасницею Конвенції, що робить неможливим притягнення до відповідальності окупаційної влади і застосування положень Конвенції як інструменту для такого притягнення. Однак, зважаючи на вчинення порушення права на життя в умовах воєнного конфлікту, Росія порушує норми міжнародного гуманітарного права, інших міжнародних договорів у сфері захисту прав людини, учасником яких вона виступає, тому повинна бути притягнута до відповідальності за вчинення злочинів проти життя.

По-друге, в умовах збройного конфлікту держава, яка втратила контроль над частиною своєї території, не втратила зобов'язання щодо поваги до прав людини і повинна дотримуватися міжнародних стандартів прав людини, які діють паралельно із нормами міжнародного гуманітарного права. Тобто, позитивні зобов'язання держави юридично поширюються на всю її юрисдикційну територію, проте фактично їх обсяг звужується до території, яку контролює держава фактично. В цьому полягає проблема пошуку ефективних

способів захисту прав громадян України, які продовжують перебувати на окупованих Росією територіях.

По-третє, межі необхідності застосування сили при правомірних воєнних діях. Для того, щоб визначити, чи було порушене право на життя у випадку виключно необхідного застосування сили, потрібно взяти до уваги такі елементи: пропорційність застосування сили у конкретній ситуації та мети, якої прагнула досягти держава, чи можливо було застосувати безпечніші способи для досягнення цієї мети та чи використала держава всі засоби для того, щоб мінімізувати ризики під час використання сили.

По-четверте, специфіка розслідування кримінальних правопорушень позбавлення життя [5]. Особливості здійснення досудового розслідування в умовах збройного конфлікту в Україні ускладнюються тим, що вони здійснюються в умовах ведення бойових дій (утруднюється встановлення зв'язку між зафіксованими злочинами та певними індивідуумами) та на територіях, що знаходяться під окупацією Росії, що потребує залучення спроможностей кіберполіції, цифрових технологій та ін. [6, С. 687]. Окрім того, до окупованих територій обмежений доступ міжнародних установ і організацій, які аналізують стан дотримання прав людини.

Таким чином, в умовах війни від права на життя забороняється відступати, дане право являється основоположним, а міжнародні стандарти прав людини продовжують свою дію незважаючи на триваючий збройний конфлікт.

Захист права на життя в умовах воєнного стану в Україні є надзвичайно ускладненим, оскільки частина території є окупованою, на інших територіях ведуться бойові дії, Росія не дотримується положень міжнародного гуманітарного права, систематично порушуючи в контексті війни права людини на українських територіях, не існує дієвого механізму притягнення до відповідальності Росії за порушення прав людини (зокрема й через те, що Росія не є учасницею Конвенції) та ін. Тому дуже важливим є розробка механізмів захисту прав людини для забезпечення поваги до прав людини, справедливості, розвитку демократії та відновлення миру в нашій державі.

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 28.03.2024).
2. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. С. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 28.03.2024).
3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 28.03.2024).
4. Конвенція (IV) про закони та звичаї сухопутної війни з додатком : Положення про закони та звичаї сухопутної війни від 18 листопада 1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 28.03.2024).
5. Гловюк І. Тлумачення ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в умовах збройного конфлікту (кримінальний процесуальний аспект). URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=2904313683188088> (дата звернення: 28.03.2024).
6. Тетерятник Г. К., Бех О. В., Одажиу Ю. М. Розслідування воєнних злочинів: окремі теоретико-прикладні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 686–688.